

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԵՏՈՒԹՅԱՆ,
ՄՇԱԿՈՒՅՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԵՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՅԱՆԻ ԵՐԻՏԱՎԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԵՍՆԱԿՐԻՄ (ԱՆԿՄԻ)

ԵՐԵՎԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍՏՐԱՆ

«ՉԱՆԳՆՉՈՒԹՅՈՒՆ»
ԳՆԱԶԱՐՄԱՆ ԲԵՆԵՎՈՅԻՆ
ԿՈՄՔԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱՆ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 2(3), 2019

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.ysu.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ
SCIENTIFIC ARTSAKH
НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 2(3), 2019

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2019

**Նվիրվում է Երևանի պետական համալսարանի
հիմնադրման 100-ամյակին**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախագահ՝ Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեմինա ՍԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ

Անդամներ՝

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Վահրամ ԲԱՆԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Ջուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Վլադիսլավ ԳՐՈՒԶԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արման ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Մարել ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
Վալենտինա ԼԱՊԱՆԿՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
Օտտո ԼՈՒԻՏՏԵՐՅԱՆԴՏ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Համբուրգ, Գերմանիա)
Ռուզաննա ՀԱՎՈՐՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Մուշեղ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Գագիկ ՂԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Աշոտ ՍԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Տիգրան ԶՈՂԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 2(3), 2019, Երևան, ԱԵԳՄՄ հրատ., 2019, 472 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2019թ. 2-րդ համարում տեղ են գտել հասարակական գիտությունների արդի հիմնախնդիրների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, Արցախի Հանրապետությունը, Գերմանիան, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը, Լեհաստանը, Հարավային Օսեթիան, Ռուսաստանի Դաշնությունը և Ուկրաինան ներկայացնող մոտ հինգ տասնյակ անվանի ու երիտասարդ գիտնականների աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում զետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2019թ. սեպտեմբերի 12-15-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Հայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» միջազգային երիտասարդական 4-րդ գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

*Dedicated to the 100th Anniversary
of Yerevan State University*

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor

Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor

David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor

Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor

Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor

Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Associate Professor

Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor

Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)

Julieta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor

Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Moushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor

Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)

Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)

Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor

Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor

Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor

Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)

Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Associate Professor

Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Scientific Artsakh, № 2(3), 2019, Yerevan, UYSSA publ., 2019, 472 pages.

The second issue of «Scientific Artsakh» journal 2019 comprises the scientific works of approximately 50 prominent and young scientists from Armenia, Artsakh, Germany, Islamic Republic of Iran, Poland, South Ossetia, Russia and Ukraine on the topical issues of social sciences.

The publication also contains the best scientific articles of the 4th international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 12-15, 2019 in Stepanakert

Издается решением учёного совета Ереванского государственного университета

Номер рекомендован к публикации редакционным советом журнала «Научный Арцах»

*Посвящается 100-летию основания
Ереванского государственного университета*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор

Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор

Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент

Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор

Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент

Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор

Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)

Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, доцент

Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)

Джультетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор

Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор

Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, доцент

Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)

Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор

Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор

Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор

Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)

Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)

Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор

Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор

Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент

Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор

Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор

Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 2(3), 2019, Ереван, Изд. ОМУСА, 2019, 472 страниц.

В втором номере 2019 г. журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы выдающихся и молодых ученых из Армении, Арцаха, Германии, Исламской Республики Иран, Польши, Южной Осетии, России и Украины, исследующие актуальные вопросы общественных наук.

В издании размещены также лучшие научные статьи 4-ой международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 12-15 сентября 2019 года в Степанакерте.

Ալեն Ղևոնդյան. Անվտանգային ռիսկերի կառավարման հիմնահարցը ՀՀ ազգային անվտանգության ապահովման համատեքստում.....86

Alen Ghevondyan. The Issue of Security Risk Management in the Context of National Security of the Republic of Armenia

Ален Гевондян. Проблема управление рисками безопасности в контексте обеспечения национальной безопасности РА

Ռոբերտ Ղևոնդյան, Տաթևիկ Հայրապետյան. Ադրբեջանական ագրեսիայի կանխարգելումը՝ հասարակության սպասումների ուղղորդման միջոցով.....93

Robert Ghevondyan, Tatevik Hayrapetyan. The Prevention of Azerbaijani Aggression with Redirection of Social Expectations

Роберт Гевондян, Татевик Айрапетян. Предотвращение азербайджанской агрессии посредством каналирования ожиданий общества

Մարինե Մովսիսյան. Մասնակցային ժողովրդավարության և ազգային անվտանգության փոխհարաբերությունները՝ որպես պետականության ամրապնդման պայման.....103

Marine Movsisyan. Participatory Democracy and National Security Relations as a Condition for Statehood Strengthening

Марине Мовсисян. Отношения между партиципаторной демократией и национальной безопасностью как условие обеспечения государственности

Լիլիթ Չիչոյան. Պետական կառավարման որակը որպես պետության իմիջի արդիականացման գործոն. ազատության վիճակն աշխարհում (freedom in the world) միջազգային ինդեքսը Հայաստանի ու Արցախի համար.....112

Lilit Chichoyan. The Quality of Public Administration as a Factor of Modernizing the State Image: Freedom in the World International Index for Armenia and Artsakh

Лилит Чичоян. Качество государственного управления как фактор модернизации имиджа государства: международный индекс свободы в мире для Армении и Арцаха

Սոսլան Պլիև. Պետության կայացվածության հիմնական հատկանիշների գիտական սահմանումները.....124

Soslan Pliev. Scientific Definitions of the Main Signs of Public State

Сослан Плиев. Научные дифиниции основных признаков государственной состоятельности

Գուրգեն Սիմոնյան. Կենսատարածք. Հայաստանի աշխարհագրական քաղաքականությունն ու տարածքների արդյունավետ կառավարման հիմնահարցերը.....131

Gurgen Simonyan. Living Space: Armenian Geographical Policy and Matters of Territorial Good Governance

Гурген Симонян. Жизненное пространство: географическая политика армении и вопросы эффективного управления территорией

Էդգար Զալանթարյան. Կազմակերպությունների կազմակերպչական կառուցվածք և արդյունավետություն.....141

Edgar Kalantaryan. Organizational Structure and Effectiveness of Organizations

Эдгар Калантарян. Организационная структура и эффективность организаций

ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՌԻՍԿԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱՅԱՐՑԸ ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ*

ԱԼԵՆ ԴԵՎՈՆԴՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնի դոցենտ, քաղաքական գիտությունների թեկնածու
Ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
al.ghevondyan@gmail.com*

Հոդվածի նպատակն է առաջ քաշել ու հիմնավորել այն մոտեցումը, որ ՀՀ ազգային անվտանգության ապահովման համակարգում առաջնահերթ նշանակություն ունի ռիսկերի չափման ու կանխարգելման հիմնահարցը:

Հոդվածի խնդիրն է նախ ներկայացնել «անվտանգային ռիսկ» հասկացության մեկնաբանման տեսական մոտեցումները, ապա չափել ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմական, տնտեսական ու ժողովրդագրական ոլորտներում առկա ռիսկերի ներկա վիճակը:

Հետազոտության իրականացման ընթացքում կիրառվել են ինչպես համագիտական (անալիզ, սինթեզ, կառուցվածքային-ֆունկցիոնալ անալիզ), այնպես էլ համեմատական գիտական մեթոդներ:

Հետազոտության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ այսօր ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմական չափման պարագայում Ադրբեյջանի հետ առկա է կառավարելի կայունություն: Նույն վիճակը չէ ՀՀ ազգային անվտանգության տնտեսական ու ժողովրդագրական չափումներում, որտեղ ՀՀ-ն մրցունակ վիճակում չէ: Հակառակ է՝ այդ ոլորտների կայունության ու պարզացման համար առկա են տեսանելի սպառնալիքներ:

Հիմնաբառեր՝ ռիսկ, անվտանգային ռիսկ, ՀՀ ազգային անվտանգություն, սպառնալիք, ռազմական, տնտեսական, ժողովրդագրական չափում, պինված ուժեր, Ադրբեյջան, Արցախ:

Ժամանակակից ցանցային ու ոչ գծային աշխարհում միջազգային իրավունքի ու հումանիտական նորմերի փոփոխական կարևորության պայմաններում ազգային անվտանգության ավանդական սպառնալիքների նշանակությունը ամենևին չի նվազել: Այսօր ընդհամենը որոշակիորեն փոխվել է այդ սպառնալիքների բնույթը, գործընթացային վարքը, խոցման ձևը և ազդեցության ծավալը: Հենց այդ առումով ժամանակակից աշխարհում առաջնահերթ նշանակություն է ստացել սպառնալիքների ու անվտանգային ռիսկերի որոշակիացումը, հաշվառումը, դրանց կառավարումն ու չեզոքացումը: Նշյալը առանձնակի կարևորություն ունի ՀՀ-ի ազգային անվտանգության առումով, որն այսօր հայեցակարգային փոփոխությունների, ազգային շահերի նորովի ուրվագծման, դրանց սպառնացող ռիսկերի ու վտանգների հստակեցման փուլում է: Նշենք սակայն, որ չնայած արևմտյան մի շարք մտածողներ (Յ.Հայմեն, Կ.Յանգ, Զ.Գիերշի, Զ.Է.Ալթաուս) փորձել են «ռիսկ» ու «անվտանգային ռիսկ» հասկացություններին փոխընդունելի մեկնաբանություն տալ, սակայն մինչ օրս հայեցակարգային առումով «ռիսկ» հասկացության, դրա դրսևորման ձևերի ու չափման մեթոդաբանության միացյալ մոտեցում առկա չէ: Հենց այս առումով սույն

* Հոդվածը ներկայացվել է 12.10.2019թ., գրախոսվել՝ 30.10.2019թ., տպագրության ընդունվել՝ 12.12.2019թ.:

հողվածում մենք նախ՝ անդրադարձ կկատարենք ռիսկերի որոշակիացման ու նրանց սահմանման գործընթացին, ապա կփորձենք ՀՀ-ի մատով անվտանգային չափումներ իրականացնել:

Սոցիալ-բաղաբալական ու միջազգային համակարգերում ցանկացած ռիսկ կապված է համակարգի, պետության անվտանգության ու զարգացման հետ և ենթադրում է որոշակի գործոնների հնարավոր ազդեցության կամ դրա բացակայության վիճակ համակարգի անվտանգության բնականոն ապահովման ու կանախատեսելի զարգացման վրա: Այդ առումով ռիսկերի հետազոտությունը ոչ միայն սոցիալական գիտության տիրույթի հիմնախնդիր է, այլև տնտեսության, ժողովրդագրության, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, արտակարգ իրավիճակների, բնապահպանության. ուստի բարդ է ոչ միայն սահմանել ռիսկերը, այլև տարբերակել նրա անվտանգային տարատեսակները, քանզի դրանք, ունենալով վերնաշենքային բնույթ, ամփոփում են ոչ միայն բուն անվտանգության ոլորտի վիճակը, այլև կրում հարակից ոլորտների ազդեցությունները:

Անդրադառնալով «ռիսկ» հասկացության հայեցակարգային բնորոշմանը՝ նշենք, որ այն ուղղակիորեն կապված է սպառնալիք/վտանգ հասկացությունների հետ: «Սպառնալիք» եզրը նեղ առումով «վնասող գործողություն» է, լայն իմաստով՝ հանգամանք, որը կարող է «վնասել, կորուստներ պատճառել կամ նեգատիվ իրավիճակ ստեղծել»¹⁶⁷: Ըստ տեսաբան Զ.Դասսի՝ սպառնալիքները գոյություն ունեն այն դեպքում, երբ պետությունը ֆիքսում-ընկալում է հակադիր շահերի կրող մեկ այլ պետություն (նրանց խումբ), որն ունի հավակնոտ ծրագրած, հանպատրաստի ձգտումներ, ինչպես նաև անհրաժեշտ հզորություններ այդ հավակնությունները իրացնելու համար¹⁶⁸: Այսինքն՝ ռիսկը սպառնալիքի հնարավոր առկայությունն է նրա գործընթացային դինամիկայի մեջ, որը կարող է վնասել/չվնասել պետությանը: Մեկ այլ մոտեցման համաձայն՝ ռիսկը «անցանկալի արդյունքների հավանականության և ազդեցության չափում»¹⁶⁹ է, որի գլխավոր բաղադրիչը «անորոշություն» եզրույթն է, քանզի եթե գործողության հետևանքները կախված են որոշակի հնարավոր իրադարձություններից, ապա նման գործողությունները բնորոշվում են որպես ռիսկային, որովհետև բարդ է կանխորոշել՝ կոնկրետ իրադարձությունը տեղի կունենա՞, թե՞ ոչ¹⁷⁰: Այս համատեքստում կարող ենք արձանագրել, որ պետության համար ռիսկը անորոշության բաղադրիչ ենթադրող, կողմերի խոցելիության հանգամանքով պայմանավորված իրավիճակային այնպիսի զարգացում կամ զարգացման հնարավորություն է, որի դեպքում կարող է վտանգվել պետության անվտանգությունը, զարգացման հնարավորությունը: Ռիսկերի որոշակիացումը և հատկապես դրանց արձագանքումը կարևոր է իրագործել պետության անվտանգային քաղաքականության մեջ, հակառակ դեպքում դա կարող է հանգեցնել պետության պաշտպանականության մակարդակի թուլացմանը: Այս է պատճառը, որ այսօր անվտանգային քաղաքականությունը վերածվել է ոչ թե վտանգների արձագանքման, այլ ռիսկերի կառավարման քաղաքականության:

Եթե անվտանգային ռիսկերի ու սպառնալիքների դիրքերից փորձենք վերլուծել ՀՀ Ազգային անվտանգության ապահովման ու պետականության պահպանման ներկա

¹⁶⁷ Carl Young. Metrics and methods for security risk management. Elsevier inc 2010., էջ 20:

¹⁶⁸ Christopher Daase. International risks and the perils of proactive security policy. (Paper prepared for the six pan-european International Relation Conference) Turin, 12-15 September, 2007, էջ 10:

¹⁶⁹ Lowrance WW. Of acceptable Risk. Los Altos, CA: William Kaufman, 1976// Yacow Haimes, On the complex definition of risk: A systems-based approach. Risk analysis, Vol 29, No 12, 2009. էջ 1647:

¹⁷⁰ John Copas. "Statistical modeling for risk assessment". Risk management. Vol. 1, No 1, 1999, էջ 35:

վիճակը, պետք է առանձնացնենք հստակ ոլորտային ցուցիչներ, որոնց դիտարկում-վերլուծությունը հնարավորություն կտան պատկերացում կազմելու ռիսկերի ու սպառնալիքների հետ կապված ՀՀ-ում առկա վիճակի, դրա կառավարման ուղիների և, ամենակարևորը, պետության որդեգրած ռազմավարության արդարացվածության վերաբերյալ: Պարզ է, որ նման քանակի ցուցանիշների միաժամանակյա վերլուծությունը և սցենարների կազմումը, հաշվի առնելով նրանց զարգացման դինամիկ հեռանկարը, բարդ գործընթաց է և մեծածավալ հետազոտության նյութ է, սակայն հիմք ընդունելով նշյալ գիտական ուսումնասիրության ծավալային սահմանափակումները՝ մենք կանդադարանաք միայն մի խումբ ցուցիչների դիտարկմանը: Այս համատեքստում մեր կողմից որպես ՀՀ անվտանգային ռիսկերի հետազոտման բաղադրիչներ կառանձնացվեն ռազմական, տնտեսական, ժողովրդագրական ցուցիչները, որոնք կդիտարկվեն ՀՀ ազգային անվտանգության առաջնահերթ սպառնալիք հանդիսացող Ադրբեջանի համանման ցուցիչների հետ հարաբերակցության համատեքստում:

ՀՀ անվտանգային ռիսկերի դիտարկման ու գնահատման առումով առաջնային ցուցանիշ է համարվում **ռազմականը**, որն ինքը բաղկացած է բազմամակարդակ ու բազմատարր գործոններից: Ռազմական ոլորտում ուժերի հարաբերակցության և դրա դինամիկայի մասին պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է դիտարկել մի շարք կառուցվածքային չափումներ, որոնք են՝ զինված ուժերի քանակը, սպառազինությունների քանակական ու որակական ցուցիչները, ռազմական ոլորտի ծախսերը, մարտունակության աստիճանը և այլն: Ռազմական կարողության գնահատման ամենից ընդհանուր չափումը պետության զինված ուժերի (ՀՈՒ) քանակն է: Ըստ հրապարակված տվյալների՝ ՀՀ զինված ուժերի կազմում ընդգրկված է 49(46) հազ., Արցախի հանրապետությանը՝ 18-20 հազ. զինվոր, Ադրբեջանի՝ 81 հազ.¹⁷¹:

Ռազմական հարաբերակցության գնահատման հաջորդ կարևոր չափումը կողմերի ՀՈՒ-ում սպառազինությունների վիճակը և հարաբերակցությունն է հնարավոր հակառակորդի սպառազինությունների հետ: Չինված ուժերում կողմերի սպառազինության տեսակներն ու չափը որոշելը բարդ է, եթե չասենք անհնար: Որպես կանոն՝ այս պարագայում անհրաժեշտ տեղեկատվության հիմնական աղբյուր են միջազգային թեմատիկ զեկույցները¹⁷², մամուլը, ՄԱԿ սպառազինությունների շրջանառությունը կանոնակարգող փաստաթղթերը¹⁷³, պաշտոնական հայտարարությունները, երբեմն էլ՝ «մասնավոր» բնույթի տեղեկատվությունը: Վերոնշյալի հիմքով վերլուծություն անելով՝ պարզ է դառնում¹⁷⁴, որ անվտանգային ռիսկերի տեսակյունից ունենք հետևյալ իրավիճակը.

- Կողմերի գիտեխնիկայի զգալի մասը ռուսական է, որը փաստում է՝ կողմերի սպառազինությունների հարաբերակցությունը կառավարելի է տարածաշրջանային տերության կողմից, այսինքն՝ արցախյան հակամարտությունում ռազմական ճանապարհով և կողմերի ընդհանուր մրցակցության վրա երրորդ՝ կողմերի ազդեցությունը շոշափելի է:

- Երկու կողմերն էլ ունեն ինչպես պաշտպանողական (.....), այնպես էլ հարձակողական զինանոց (....), որի միջոցով կարող են խոցել հակառակորդի՝ շփման

¹⁷¹ Կողմերի զինված ուժերի քանակի վերաբերյալ կան տարբեր տվյալներ. Ադրբեջան 70-90 հազար, ՀՀ՝ 46-48 հազար, Արցախի Հանրապետություն՝ մինչև 20 հազար: Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս **С. Минсян**, Сдерживание в карабахском конфликте, Ереван, Институт Кавказа, 2016г., с. 266:

¹⁷² Military Balance report, SIPRI Arms Transfers Database, Janes world armies և այլն:

¹⁷³ «The Global Reported Arms Trade», The UN Register of Conventional Arms.

¹⁷⁴ **Ղևոնդյան Ա.**, Հայ-ադրբեջանական ուժային հարաբերակցության հիմնահարցը տարածաշրջանային կայունության ապահովման համատեքստում, <http://ysu.am/science/hy/1564132129>, ԵՊՀ, էջ 19:

գծին մերձակա, ինչպես նաև խորը թիկունքում (ներառյալ ռազմավարական նշանակության օբյեկտներ) տեղակայված օբյեկտներ ու կենդանի ուժ:

- Կողմերի մոտ ռուսական սպառազինության գերակայությունը ենթադրում է, որ դրանց տեխնիկական սպասարկումը, մատակարարումները կառավարելի են ՌԴ-ի կողմից:

Ռազմական ցուցիչում կարևոր չափում է ռազմական հատկացումների չափը: Ներկայում ԶՅ-ն ռազմական կարիքների համար ծախսում է մոտ 437 մլն \$, Ադրբեջանը՝ 1,479 մլրդ¹⁷⁵: Անկախությունից ի վեր ռազմական ոլորտում ԶՅ-ի և Ադրբեջանի ընդհանուր ծախսերը կազմում են համապատասխանաբար՝ 4.042 և 19.6 մլրդ \$¹⁷⁶: Այսինքն՝ Բաթուն մոտ 4,85 անգամ ավել միջոցներ է հատկացրել ռազմական ոլորտին, քան Երևանը: Չնայած փորձագիտական շրջանակներում կարծիք կա, թե Ադրբեջանում կոռուպցիայի հետևանքով ռազմական ոլորտի հատկացումներն օգտագործվում են ցածր արդյունավետությամբ, սակայն անգամ այս պարագայում ակնհայտ է, որ նման դինամիկայի դեպքում քանակական առավելությունն ինչ-որ մի կետից հետո որակականի փոխվելու մեծ ռիսկ է պարունակում: Հարկ է նշել, որ անվտանգային նման ռիսկի կառավարումը ԶՅ-ն փորձում է իրականացնել միջպետական համաձայնագրերով ստացվող զինատեսակներով՝ որպես ՀԱՊԿ անդամ երկիր օգտվելով ՌԴ-ից կողմից տրամադրած վարկային միջոցներով ներքին գներով սպառազինություններ ձեռք բերելու ֆինանսական արտոնություններից:

Անվտանգային ռիսկերի վրա ուղղակի ու անմիջական ազդեցություն ունի պետության **տնտեսական ներուժը**: ԶՅ-ն, ի համեմատություն Ադրբեջանի, ունի շոշափելի սուղ տնտեսական հզորություններ, որոնք անդրադառնում են նրա անվտանգային կարողությունների ողջ սպեկտրի սպասարկման ու կառավարման վրա: Առավել լավ պատկերացնելու համար երկրների տնտեսական հզորությունների հարաբերակցման բնույթը, փորձենք մի քանի ցուցանիշներով դիտարկել այն (տես Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1. ԶՅ և Ադրբեջանի տնտեսական հիմնական ցուցանիշները¹⁷⁷:

Տարեթիվ	ՀԱՅԱՍՏԱՆ				ԱՂՐԲԵՋԱՆ			
	ՀՆԱ, մլրդ, \$	Փոփոխություն %	ՀՆԱ 1շնչի հաշվով, \$	Փոփոխություն %	ՀՆԱ, մլրդ, \$	Փոփոխություն, %	ՀՆԱ 1շնչի հաշվով, \$	Փոփոխություն, %
2018	12,41	7,58	4 149	7,57	45,42	10,09	4 569	8,78
2017	11,54	9,40	3 857	9,38	41,26	9,06	4 200	7,76
2016	10,55	-0,07	3 526	-0,08	37,83	-25,60	3 898	-26,46
2015	10,55	-9,10	3 529	-9,26	50,84	-32,42	5 300	-33,24
2014	11,61	4,40	3 889	4,21	75,24	1,46	7 939	0,17

Աղյուսակ 2-ից երևում է, որ ԶՅ-ի և Ադրբեջանի ՀՆԱ-ի հարաբերակցությունը՝ ոչ հօգուտ ԶՅ-ի, 2018-ին կազմել է 6.4 անգամ, 2017-ին՝ 4.8, 2016-ին՝ 3.6, 2015-ին՝ 3.5, 2014-ին՝ 3.6: Սա, իհարկե, շոշափելի հարված է տարածաշրջանում մեր մրցակցային դիրքերին:

¹⁷⁵ Ստոկհոլմի միջազգային խաղաղության հետազոտական ինստիտուտի բազայից, <http://www.sipri.org/databases>.
¹⁷⁶ **Ղևոնդյան Ա.**, նշվ.աշխ., էջ 23:
¹⁷⁷ **Мировой Атлас Данных**, <https://knoema.ru>.

Յետագոտելով Ադրբեջանի՝ առնվազն վերջին մեկ ու կես տասնամյակի արտաքին առևտրային հաշվեկշիռը՝ պարզ է դառնում, որ նրա տնտեսական հաջողությունները պայմանավորված են Էներգետիկ ռեսուրսների արդյունահանմամբ ու արտահանմամբ: Դա առնվազն վերջին 10 տարիներին ուղղակիորեն անդրադարձել է Ադրբեջանի ռազմական ծախսերի ավելացման վրա, որոնք, շնորհիվ վառելիքաէներգետիկ ռեսուրսների, ավելացել են գրեթե տասնապատիկ: Պարզ է, որ Ադրբեջանի նավթին հայկական կողմը հակադրելու անհրաժեշտ տնտեսական միջոցներ չունի մասնավոր վերջին տարիներին երկրում տնտեսական աճի տեմպերի նվազման պարագայում: Մյուս կողմից՝ գերաշուկաբեր լինելուց զատ այդ գործոնը Ադրբեջանին դարձնում է խոցելի և միջազգային վառելիքաէներգետիկ շուկաներից կախված: Այդուհանդերձ պարզ երևում է, որ նավթի գնանկումը միջազգային շուկաներում 2014-16թթ.-ին խիստ բացասական ազդեցություն ունեցավ Ադրբեջանի ՀՆԱ-ի վրա, որը կրճատվեց համապատասխանաբար 32 և 25 %-ով: Դա բացի տնտեսական ազդեցությունից ունեցավ որոշակի ներադրբեջանյան լատենտ սոցիալական դժգոհության: Չնայած վերոնշյալին՝ ակնհայտ է, որ Ադրբեջանի տնտեսական ցուցանիշներն ակնհայտ մրցունակ են, և ՀՀ-ի ու Արցախի իշխանություններն առավել մեծ ջանք պետք է գործադրեն տնտեսական բարեփոխումների և առկա դժվարին պայմաններում ազգային եկամուտը շեշտակիորեն ավելացնելու ուղղությամբ:

ՀՀ-ի անվտանգային ռիսկերի հստակեցման կարևոր հաջորդ ցուցիչը ժողովրդագրականն է: Մարդկային կապիտալի ու ժողովրդագրության ոլորտում Հայաստանն ու Արցախը վերջին 20 տարիների ընթացքում լուրջ հետընթաց են արձանագրել: Ըստ ոլորտի մասնագետների հաշվարկների՝ ՀՀ-ի բնակչությունն անցած երկու տասնամյակների ընթացքում մոտ 1/3-ով կրճատվել է, ինչը լուրջ մարտահրավեր է պետության համար: Ի տարբերություն ՀՀ-ի՝ Ադրբեջանում գրանցվում է բնակչության ենթադրելի աճ: Թեև միջազգային փորձագետները վստահեցնում են, որ Ադրբեջանի բնակչության 25-30 տոկոսը աշխատանքային միգրացիայի հետևանքով տեղափոխվել է արտերկիր, սակայն երկրի պաշտոնական վիճակագրությունն այդ մասին լռում է: ՄԱԿ-ի կանխատեսումներով՝ առաջիկայում Ադրբեջանում բնական աճի տեմպերը թեև կնվազեն, սակայն կունենան դրական միտում: Մինչդեռ ՀՀ-ում միջնաժամկետ կտրվածքով սպասվում է բնական աճի բացասական հաշվեկշիռ՝ պայմանավորված առաջին հերթին արտագաղթով (տես աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2. ՀՀ և Ադրբեջանի ընդհանուր և աշխատունակ տարիքի ազգաբնակչության տվյալներ¹⁷⁸:

ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԹՎԱՔԱՆԱԿԸ				
Տարեթիվ	Հայաստան		Ադրբեջան	
	Բնակչություն մլն	15-64 տարեկան անձինք	Բնակչություն մլն	15-64 տարեկան անձինք
2010	2,963000	2043000	9095000	6492000
2015	2,989000	2073000	9613000	6939000
2020	2,991000	2048000	10030000	7109000
2025	2,989000	2023000	10309000	7193000
2030	2,970000	1978000	10474000	7261000

¹⁷⁸ Տվյալները վերցված են ՄԱԿ-ի տնտեսական և սոցիալական հարցերի ղեկարտամենտի բազայից, <http://esa.un.org/wpp/Excel-Data/population.htm>:

Ըստ ներկայացվող աղյուսակ 2-ի՝ եթե Հայաստանի և Ադրբեջանի բնակչության՝ 19-64 տարեկան (աշխատունակ տարիքի) սեզմենտի հարաբերակցությունը 2010-ին 3.17 էր, ապա ըստ կանխատեսումների՝ 2030-ին կկազմի 3.67: Սա Հայաստանում ինչպես ծնելիության տեմպերի նվազման, այնպես էլ արտագաղթի ու բնակչության ծերացման հետևանք է: Աղյուսակ 2-ում ներկայացված տվյալները վկայում են, որ ՀՀ-ն արդեն կանգնած է կարծաժամկետ ու միջնաժամկետ հատվածում ժողովրդագրական ռիսկային իրողությունների առաջ: Ժողովրդագրական խնդրի լուծումը, անշուշտ, ուղղակիորեն կապված է նաև Արցախյան հակամարտության հետ, քանզի ցուցանիշների անկումը դժվարություններ է ստեղծում ինչպես տնտեսության, զինված ուժերի համալրման, այնպես էլ Արցախի՝ ազատագրված տարածքների բնակեցման համար: Շարունակակալան արտագաղթը ոչ միայն խոչընդոտում է երկրի անվտանգությանը և կայուն զարգացմանը, այլև ամենատարբեր ոլորտներում առաջատար մասնագետների արտահոսքի հետևանքով խնդիրներ է ստեղծում մարդկային կապիտալի մեջ ներդրումներ կատարելու գործընթացում: Մինչդեռ այդ ոլորտը 21-րդ դարում պետությունների միջև ռազմավարական առավելություն ստանալու երաշխիքներից մեկն է:

Ամփոփելով անվտանգային ռիսկերի հիմքով ՀՀ ազգային անվտանգության ցուցիչների վերլուծությունը՝ կարող ենք արձանագրել.

- ՀՀ ազգային անվտանգության համակարգը պետք է գործի ոչ այնքան վտանգներին արձագանքելու, որքան դրանք կանխորոշելու, սպառնալիքների համար նպաստավոր պայմանների վերացման, առկա ռիսկերի հստակեցման ու կառավարման տրամաբանությամբ. սա շոշափելիորեն կնվազեցնի պետության համար հնարավոր ոչ կառուցողական գործընթացների անդրադարձը և պայմաններ կստեղծի ռազմական հավասարակշռության պահպանման համար:

- ՀՀ ազգային անվտանգության համակարգում անվտանգային ռիսկերի չափման համատեքստում ռազմական բաղադրիչի մասով մենք ունենք հնարավոր հակառակորդին երբեմն քանակապես ու որակապես գիջող, բայց իրականում դեռևս կառավարելի հավասարակշռություն ապահովող միջոցներ: Սա նշանակում է, որ ուժային հարաբերակցության հնարավոր խախտման ռիսկի նվազեցման ուղղությամբ պետությունը պետք է գործունե քայլեր ձեռնարկի՝ հիմք ընդունելով պետության անվտանգության ապահովման հեռահար կարիքներից բխող սցենարները:

- ՀՀ ազգային անվտանգության ապահովման օրակարգում տնտեսական հզորությունների ճգնաժամային ու ժողովրդագրական ռիսկերի բացասական դինամիկայի վտանգավոր ազդեցությունը կայուն մեծ է: Սա կարող է շեմային ինչ-որ սահմանից հետո վերածվել պետականությանը սպառնացող իրական վտանգի, որը անհարժեշտ ու օպերատիվ լուծում չտալու պարագայում միգրացե կառավարելի չլինի:

THE ISSUE OF SECURITY RISK MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

ALEN GHEVONDYAN

*Yerevan State University, Faculty of International Relations,
Department of Political Institutions and Processes, PHD in Political Science,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the article is to put forward and reveal that risk management and risk prevention are of primary importance in the context of National Security of the Republic of Armenia.

The aim of the article is first of all to present different interpretations of the notion “security risk” and then assess the risk management process in the military, economic and demographic dimensions of the National Security of the Republic of Armenia.

In the course of the study, both scientific (analysis, synthesis, the principle of historicity) and special comparative methods were applied.

As a result of the study, we came to the conclusion that currently there is a manageable stability in the military dimension of the RA National Security. We cannot state the same regarding economic and demographic dimensions of the National Security of the RA, as Armenia is not competitive in these fields. In addition, there are visible threats to the stability and development of these sectors.

Keywords: *risk, security risk, national security of the RA, military, economic, demographical component, military forces Azerbaijan, Artsakh.*

ПРОБЛЕМА УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ БЕЗОПАСНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА

АЛЕН ГЕВОНДЯН

*Ереванский государственный университет,
факультет международных отношений,
кафедра политических институтов и процессов,
кандидат политических наук, доцент,
г.Ереван, Республика Армения*

Цель статьи – выдвижение и обоснование подхода, согласно которому в процессе обеспечения национальной безопасности РА первостепенное значение имеет проблематика оценки и предотвращения рисков.

Задача статьи – представление теоретического определения категории «риск безопасности» и оценка военных, экономических и демографических рисков национальной безопасности РА.

В ходе исследования были применены как научные (анализ, синтез, структурно-функциональный анализ), так и сравнительный методы исследования.

В результате исследования были выведены следующие заключения: сегодня в сравнении с Азербайджаном в сфере военной составляющей национальной безопасности РА существует управляемый паритет. Не аналогична ситуация в сферах экономики и демографии, где Армения не только не конкурентоспособна, но и имеет определенные угрозы стабильности и развития.

Ключевые слова: *риск, риск безопасности, национальная безопасность РА, военная, экономическая, демографическая составляющие, вооруженные силы, Азербайджан, Арцах.*